

Godišnji običaji Hrvata u naseljima Tivta

Goran Pavel Šantek

Uvod

Unatoč čestom tematiziranju običaja u etnološkim, folklorističkim i antropološkim djelima od samoga početka ovih disciplina, sam koncept ostaje nedostavno određen. Primjer za to može nam biti tumačenje dano u djelu Roberta H. Winthrop *Dictionary of Concepts in Cultural Anthropology* iz 1991. godine, u kojemu se jednostavno navodi da su običaji „izvanjska manifestacija identiteta skupine i vezi-vo zajedničke kulture“ (Winthrop 1991:70). U kasnijoj *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology* uređenoj od Alana Barnarda i Jonathana Spencera, usprkos višestrukom navođenju termina u njezinim člancima, sam se koncept ne samo izdvojeno ne navodi već uopće ne određuje (Barnard 1996). Za potrebe ovoga rada primijenit će se definicija običaja njemačkoga etnologa Waltera Hartingera iz 1992. godine (usp. Hartinger 1992:38), prenijeta u prijevodu Jasne Čapo Žmegač (usp. 1997:8): „[O]bičaj je ponašanje vezano za skupinu ljudi, očuvano tradicijom i podržano normom, koje pomoću određene forme izražava nešto unutarne na slikovit način i uvijek je u funkcionalnoj vezi s vremenom i okruženjem u kojima se izvodi“. Nakana ovoga rada nije dublje ulaziti u problematiziranje koncepta običaja, već, s obzirom na rečeno, dati pregled njihove kulturološke zanimljivosti, jer svaki je jedinstvena varijanta kulturne prakse, te upozoriti na njihovo identitetno značenje i važnost. U slučaju mještana Tivta i naselja koja ga tvore, godišnji običaji su kroz prakse ostvareni specifični izražaji doživljavanja vremena kroz godinu te vjerovanja i stavova o bitnim danima, blagdanima u tome ciklusu. Etnološki su važni jer proširuju naše znanje o promatranim fenomenima, npr. običajima o Jurjevu ili Božiću, i tako poboljšavaju naše znanje o običajima Hrvata i drugih južnih Slavena, ali i o jugoistočnoj Europi te Slavenima općenito. Kako se u *narodnim* običajima mogu tražiti i tragovi staroga pretkršćanskoga pogleda na svijet Hrvata i Slavena (usp. Belaj 1998), običaji, za što su prilično dobar primjeri ovi iz Boke Kotorske, nam mogu dati važan doprinos u istraživanju mita, stare vjere te općenito svjetonazora drevnih Hrvata

i Slavena. No za mještane Tivta, i svakoga pojedinoga naselja koje ga tvori, običaji su možda najvažniji zbog toga što su specifični, jer doista se u nijansama razlikuju od kuće do kuće i od mjesta do mjesta, kulturni izrazi identiteta, koji u vezi s tradicijom bitno doprinose odgovoru na pitanje o tome tko su (smo mi) i zašto su (smo) to što jesu (jesmo). Unatoč etnološkoj sličnosti s običajima drugih skupina u Crnoj Gori i Hrvatskoj, upravo specifičnosti, jer srž komparacije jest u nijansama, potvrđuju Hrvate Tivta i okolnih mjesta, a šire i Boke Kotorske, kao posebnu i jedinstvenu kulturnu skupinu, dajući svojstven sadržaj kategorijama „mi“ samoodređenja. Budući da je građa koja slijedi prikupljena višekratnim i višednevnim terenskim istraživanjem više istraživača, uglavnom putem intervjua zasnovanih na anketnim upitnicama, fokus je bio na razdoblju do kojega seže pamćenje kazivača, dakle početak 20. stoljeća. U tom pogledu, autori žele upozoriti na potrebu da sami mještani Tivta, nakon čitanja ovoga teksta i predstavljenih podataka, nastave njegov razvoj dopunjujući ga informacijama koje nisu dostatno predstavljene u novim i opširnijim tekstovima, s njima kao autorima. Takav rad, za koji se nadamo da će uslijediti, smatramo bitnim za vlastiti identitet kolektiva, identitet Boke Kotorske, i za svakoga uključenoga pojedinca.

Godišnji običaji

Cvjetnica

Cvjetnica je blagdan pred Uskrs, koji u Hrvata obilježavaju običaji vezani uz crkvene obrede, uglavnom s maslinovim grančicama i, rjeđe, s palminim. No, kako mu i ime govori, u pučkim se običajima, vjerojatno na današnjem mjestu masline, koristilo cvijeće. Dokaz za to imamo i u Tivtu, jer su neki kazivači napomenuli da se obavezno tada bere i na blagoslov nosi cvijet *oko kraljevo*, a uz procesiju se može koristiti i drugo cvijeće. I dok se cvijeće i u Hrvatskoj i u Tivtu rijetko nosi na obrede, jednu je svoju funkciju zadržalo i u mjestima Tivta, a to je u običaju jutarnjega umivanja.

Kazivači se razlikuju u određivanju cvijeća koje se stavljalo u vodu za umivanje, pa neki govore da je to moglo biti bilo koje cvijeće, već koje je tada cvalo, do inzistiranja da se radi o *cvitu papornjaku*, paprati, uz koji se stavljala i majčina dušica. Ubrano cvijeće se stavljalo u vodu za jutarnje umivanje, a negdje je poseban dar, jaje, očekivao onoga koji se prvi probudi i umije. Nastojalo se da to bude dijete, a osim djece osobitu pažnju ovom umivanju za zdravlje i ljepotu posvećivale su žene.

Grančice masline koje su se koristile za crkvenu procesiju i obrede ljudi su sami brali, dajući ih onima koji ih nemaju. Neki ističu da su grančice u crkvu na blagoslov nosila djeca. Osim masline znale su se ubrati i dvije, tri mladice loze, primjerice grančica između dva pupa, koja se uz grančice masline isplela u obliku križa. Doseljavanja su uzrokovala i promjene, pa se ističe kako je gospođa podrijetlom iz Metkovića jedina koristila palme i plela od njih vijenac. Drugi pak kažu da ih je više nosilo ispletene palme na blagoslov. Svi su se ovi predmeti nastojali odnijeti na blagoslov za obreda, kako bi njihova blagotvorna i zaštitna moć bila izraženija. Primjer takve uporabe jest odnošenje ispletениh *krstova* na *baštinu*, imanje, primjerice u vinograd ili obrađenu zemlju.

Neki kazivači govore da je broj križića ispletenih u kući ovisio o broju *muških glava*, muških ukućana, te da su se, dijelom, ostavljali da stoje u kući, npr. na kredencu, zavezani uz grančice masline u jedan *fašin*, snop, i tamo stajali sve do sljedeće godine, do nove Cvjetnice. Drugi govore da je broj ispletenih *krstova* od masline i loze ovisio o broju *baština* koje imaš, jer si u svaku *baštinu* trebao staviti jedan *krst*, na primjer utaknuti ga u zemlju, da ona bolje rodi. Izrazito je zanimljivo što su ih neki kazivači povezali s badnjacima, dijelovima stabala koja se koriste za Božić, pa će o njima biti riječi kasnije, napominjući da broj *krstova* kao i badnjaka mora uvijek biti *disparan*, neparan, te da je uvijek najmanje jedan viška, „za napredak“.

Osim križića u kuću su se mogle stavljati i grančice masline, često uz *svetinje*, svete slike. Znalo je ukupno u kući ostajati i pet, šest grana do sljedeće Cvjetnice, dolaskom koje se one nisu smjele baciti, već su se spaljivale.

Veliki četvrtak, petak i subota

Kazivači dosta u pripovijedanjima povezuju ove blagdane pa će se i običaji uz njih zajedno predstaviti. Veliki četvrtak posni je dan kao i petak, u koji je, nekada, bilo „jelo samo riba i kruh uz ulje, danas je drukčije“.

U ove dane počinju se pripremati jaja za Uskrs. U mjestima Tivta ona se pretežno nazivaju *šarena jaja*, što nam dobro svjedoči da je dominantni način ukrašavanja *šaranje*, sasvim identično *pisanju* u nekim dijelovima Hrvatske. *Šarala* su se, u pravilu na Veliki petak, s travom, npr. *papornjakom*, lišćem, korom stabala, vrlo često ljuskom luka, *čipule*, tj. kuhanjem navedenih biljki ili dijelova u vodi s jajima, uslijed čega je voda poprimila boju koja se prenijela i na jaja. Vrlo se često pri tome na jaje stavio neki biljni predmet, npr. list ili *petrusina*, djetelina, jaje se zamotalo u nešto, npr. (najlonsku) čarapu, te se nakon kuhanja i poprimanja boje jednostavno maknuo omot i biljni predmet, a na obojanom jaju ostao je neobojani obris predmeta kao ukras. Jaja je, u pravilu, *šarala* domaćica.

Također se, iako u maloj mjeri, radilo i s voskom. Pisalo se, npr. čačkalicom ili drugim oštrim predmetom, rastopljenim voskom po jajima, radilo natpise, ukrase ili simbole, a potom se vosak, nakon kuhanja jaja u vodi koja im je davala boju, odstranjivao i ostajali su na jajima željeni natpisi ili figurativni izrazi. Obrnuti način se također koristio: njime su se jaja prvo bojala, a potom se pisaljkom umočenom

u kiselinu radilo natpise ili različite ukrase na kori jaja. Kako je kiselina izgrizala boju ostajali su lijepo vidljivi željeni izrazi. U svim navedenim načinima ukrašavanja vrlo su često to bili natpisi Sretan Uskrs ili vegetativni prikazi biljaka, primjerice cvijeta. Izuzetak u ukrašavanju bile su kuće u kojima je netko umro pa su bile u žalosti. One nisu ukrašavale jaja već su ih za blagdan koristile neobojane i bez ikakvih ukrasa.

Jaja su se u ove dane koristila i u igrama, a najčešće su bile *tucanje*, međusobno udaranje jaja, te njihovo gađanje, pri čemu je pobjednik u jednoj varijanti igre onaj kojemu se novčić zabije u jaje na podu i određenoj udaljenosti, a u drugoj onaj kojemu se novčić zaustavi najbliže jajetu. Igra u kojoj kovanica treba ostati u jajetu nazivala se *fiskanje*, a određivanje udaljenosti pogađača od jajeta je variralo, pa neki kazivači govore o dva, tri koraka, a neki o sedam stopa. U inačici se gađalo s dvadeset i jednog koraka (varijanta: stope) i dovoljno je za pobjedu bilo da novčić dotakne jaje. Sva nepogođena bacanja značila su da vlasnik jajeta postaje vlasnik i bačenih novčića, dok u slučaju pogotka pogađač zadržava novčić i dobiva jaje. Tucanje je danas zastupljenije kao igra, a njezin je pobjednik onaj čije jaje u međusobnu udaranju izazove pucanje kore drugoga jajeta, čijim tada također postaje vlasnikom. Tucalo se oštrijim dijelom jajeta, tako se stječe prednost, a neki su i varali te koristili jaje napravljeno od drva. Upravo zbog ove igre neki su voljeli da se jaja dugo *kuvaju*, što im je davalo veću tvrdoću. Broj obojanih jaja ovisio je od kuće do kuće. Negdje nije bitan i jedino je važno da ih ima mnogo, jer se trebaju podijeliti kao darovi. Drugdje se pazi da njihov broj prati broj ukućana, uz još jedno viška za *napredak*. Isticalo se da su i siromašnije kuće imale 40-50 jaja.

U svezi običaja Velikoga tjedna treba još istaknuti da su se vezivala zvona i da su se umjesto njih koristile *žvrke*, *zvrčalji*, *čegrtuše*, *čegrtaljke*, koje je imala svaka kuća, no male, dok je crkva imala veliku. Također, od Velikoga petka nije se smjelo ništa raditi na zemlji, čak niti dirati zemlju, a ljudi su se vrlo strogo pridržavali i posta i nemrsa. Govoreći o ovim običajima većina kazivača ističe njihovu nekadašnju veliku važnost te današnje gubljenje značenja i dojma svečanosti. No, isti dojam šire i na njihov kontekst, crkveni obred, pa mnogi naglašavaju kako je crkva nekada bila svečanija, cijela atmosfera u njoj dostojanstvenija, npr. uz izradu Kristova groba, koji su nekada čuvali mornari, a cijeli izgled crkve, zatamnjenje, ukrasi, doprinio je mnogo intenzivnije stvaranju dojma groba i poruke koja se njime željela postići, pa su i ljudi mnogo češće išli tamo: „kleklo se tamo, pomolilo“.

Uz veliku subotu redovito se ističe odlazak na blagoslov ognja, koji se u pravilu radio od masline ili duba radi „jačeg drva i više žara“, i

paljenje svijeće na svečanom ognju. Strogi post u prehrani je prestao i počelo se mrsiti. U subotu je važan posao za domaćice bilo pečenje pince i kolača, jer su sve nastojale da pinca bude što ljepša i ukusnija, za neke do te mjere da im je izgledalo „kao natjecanje domaćica“. Poslije se ta pinca uz drugu hranu nosi na blagoslov.

Uskrs

Potpuno u skladu sa starijim nazivom za ovaj blagdan u Hrvata, Vazam ili Vuzem, koji je naglašavao uzimanje mesa i hrane nakon korizme i (meso)pusta, kazivači su dosta naglašavali da se za ovaj blagdan jede najbolje što se može. Od prehrambenih proizvoda redovito se ističu pinca, šarena jaja, orahnjača te druga hrana koja se nosi u košari na crkveni blagoslov za jutarnje mise. Obično su to još mladi sir, luk, pršut i sol. Neki kazivači ističu da su hranu u košari, *košici*, *kofici* nosile žene, a neki djeca. Košara se prekrila i zakitila, primjerice grančicama lovrike ili masline. Blagoslovljena hrana se nakon povratka kući zajedno blaguje, a kao važno neki ističu da svatko pojede jaje i komad pince. Za uskrсни ručak svi su ukućani za stolom i zajedno jedu, dok su prije djeca imala zasebni stol. Za ručak je obavezna juha, a ako je netko u kući imao *jagnje* ili slično zaklao je i pripremio. Obično se nastojalo imati i lešo i pečeno meso. Osim pince, od uskršnjih kolača mora se spomenuti *karukljica*, kolač u obliku ptice, u čijem se tijelu ostavi mjesto za jaje, ono uskršno, šareno, te *priganice*, fritule. Danas je gotovo neizostavna torta, koja pomalo istiskuje tradicionalne kolače. Ljuska blagoslovljenih jaja, kao i mrvice njih, pa i druge hrane, se nakon objedovanja ne bacaju, već se stavljaju na mjesta na kojima mogu donijeti boljitak, poput vrta, loze, polja ili cvijeća. „To je za zdravlje i za dobro“. Alternativni je način njihovo spaljivanje, no baciti se ne smiju.

Kao i za sve običaje i za uskršnje treba naglasiti raznolikost tradicije u svakoj obitelji, kako su kazivači rekli „svaka kuća [ima] svoj običaj“. U mjestima Tivta običaj je bio da drugi dan Uskrsa domaćin ide čestitati, a domaćica ostaje u kući i prima posjetitelje, no naredni dan zamijene uloge. Odlazak u čestitanje nije se odvijao na razini cijeloga mjesta, već se čestitalo u bližem krugu obiteljskih i susjedskih veza. Obavezno su u čestitanje odlazila djeca, obično kao grupa. Išla su od kuće do kuće, čestitala Uskrs i dobivala poklone, najčešće šarena jaja.

Uz uskršnje običaje još treba istaknuti da se bojom za bojanje jaja nastojalo pomazati stoku, da se i tako „vidi da je bio Uskrs“, kao i vijenac od maslinovih grana, koji se ostavi na vratima kuće, kao znak da se u kući slavio Uskrs.

23.4. Đurđevdan

Đurđevdan je mještanima Tivta mnogo značio i doživljavali su ga kao blagdan proljeća, novoga početka, pa i gospodarske godine: „Đurđevdan je proljeće, tko je imao polje počeo je da kopa, ore, sadi.“ Obavezno je uz njega te Markovdan (25.4.), koji ga uvelike običajima prati, pa je očito da se zapravo radi o istim običajima, koji su se proširili na više dana, bilo *culjanje*, ljuljanje djece, mladih, no i odraslih, na stablima. U pogledu izbora stabla za *culjanje* kazivači se razlikuju, pa neki naglašavaju da to treba biti dub, a drugima vrsta nije bitna, pa kažu da može biti i murva, maslina ili smokva. *Culjka* je mogla biti vrlo jednostavna, poput spoja dva konopa povezanih za prigodnu granu, no uobičajeno se sastojala od prigodno oblikovanoga komada drva s dva konopa povezanog za stablo. Zaljubljeni momci nastojali su toga dana *culjati* svoje ljubljene, no *culjali* su se, s vjerom u dobronost toga čina, svi, a osobito su roditelji *culjali* djecu i starija mlađu braću. Važnost Đurđevdanskog *culjanja* od kazivača je naglašena i pravilom da se nikako ne smije *culjati* prije Đurđevdana.

Đurđevdan je blagdan veselja, druženja, pa su se uz njega ljudi okupljali, sastajali, pjevali, pili i jeli, primjerice janje s ražnja, dakle organizirali seoska veselja.

Većina kazivača sjeća se pjesme koja se pjevala uz Đurđevdan i *culjanje*, što bi moglo upućivati na njezinu negdašnju važnost. Ona glasi:

„Culjala se barka put svetoga Marka,
 Udri Marko dječicu da ne zoblju pšenicu,
 Pšenica je blaga, a dječica draga,
 Đurđev dan da se i zelena trava“.

Varijante stihova su brojne:

Var. „Culjala se barka put svetoga Marka,
 Puna barka hranice i Markove dječice,
 Uze Marko trupicu pa polupa dječicu...“

Var. „„Culjala se barka put svetoga Marka,
 Puna barka pšenice i Markove dječice“.

Var. „Culjala se, culjala se, Marica devojka...“

Var. „Ljuljala se barka put svetoga Marka,
Prvo barka pšenice...“

Od običaja uz Đurđevdan (i Markovdan, koji ga je pratio) u mjestima Tivta treba još istaknuti paljenje ognja na gumnu u Bogdašićima, negdašnje gađanje živoga kokota iz puške na određenoj udaljenosti, kako neki naglašavaju stajanje prilikom *culjanja*, te uranak za Đurđevdan. Za sam Tivat posebna je bila procesija koja je išla kroz cijelo mjesto, stajala na određenim lokacijama, kažu tako da su se pokrile sve strane svijeta, na kojima je bio blagoslov. Sve je završavalo misom poviše crkve, na koju se donosilo hrane i kolača te slavilo. Dio kazivača napomenuo je kako se okićeno stablo, *mađ*, prvo postavljalo na Đurđevdan, te da se tek kasnije, neki kažu točno nakon 1952. godine, to pomaknulo na 1. *maj*. U Tivtu se *mađ* na Đurđevdan stavljao na brdu Kalac, a najčešći ukrasi na mladom stablu bili su raznobojni ukrasni papiri te platnene trake. *Mađ* su uobičajeno postavljali pastiri i mladi koji su čuvali stoku. Zanimljivo je, također, da su neki *mađeve* vidjeli i kao obilježja (seoske) granice. Uz Đurđevdan se posebno zanimljivim čini kazivanje kako se „perunika stavlja za Đurđevdan, to je Đurđevo cvijeće, otrovno“.

1.5. Mađino

Već je uz Đurđevdan spomenuto da se običaj uz *mađ*, ukrašeno stablo, tijekom prošloga stojeća s Đurđevdana prenio na 1. *maj*. Kazivači se razlikuju u opisu stabla koje se koristi, pa neki navode jasen, zato što tada cvate, drugi naglašavaju da to treba biti dub, a spominje se čak i smreka. Svima je važno da ono ima zelenila: „jedna je grana zelena“, a nakon što se ubere u Tivtu se odnese na brdo iznad mjesta, postavi i okiti šarenim trakama ili komadićima papira ili tekstila. „Uzele bi se krpice raznih boja, s kosijerom ili *šegom*, pilom, otpila se mali hrast, stavi na vrh brda, okiti krpicama, tako da svi to vide u jutro 1. *maja*, to se zvalo *mađ*, bilo je poviše Đurđeva brda“. No u mjestima Tivta bilo je i drukčije, pa je *mađ* znala postavljati svaka kuća, obično negdje ispred same kuće. Uz *mađ* su se ljudi družili i častili, a ostajao je stajati oko osam dana.

Zanimljiv je običaj toga dana bio u Gornjoj Lastvi. Postavio bi se visok stup, na njegov vrh stavilo bi se vino i pršut, a mladići i drugi zainteresirani bi se na njega penjali. Tko se popne do vina i pršuta dobiva ih u posjed. Također se uz ovaj dan, primjerice kod Sv. Nedjelje, spominje ubijanje kokota, slično već opisanom, te odlazak na uranak,

gdje se rano izlazi van, u prirodu, te tamo zajedno druži, jede i pije. Neki kazivači govore da su se znale na vrhovima iznad mjesta toga dana paliti i vatre, krijesovi. Dio je spomenuo i *manicu*, crveni konac koji su mladići vezali djevojci oko ruke, uz obećanje nekoga poklona, a kad dođe vrijeme za odrješenje konca, recimo za 1. maj, po nekima se upravo zato konac i zove *manica*, tada se djevojci da obećani poklon.

Spasovo, četrdeset dana po Uskrsu

Uz blagdan Spasova kazivači osobito naglašavaju procesije koje su obilazile mjesto i njegove granice, a započinjale su ujutro. Djevojke su u procesiji bile u bjelini, s taj dan ubranim cvijećem, primjerice pelinom i žukom. Kao važan ističe se *krst*, križ uz procesiju, uzet iz crkve, obično crne boje, nošen na početku povorke, a iza njega nosila se zastava, u nekim trenucima, naglašavaju, hrvatska. Glavni su razlozi procesije za ljude bili da ne bude *grada*, da on ne sruši lozu, da bude kiše, da ne bude suše, da stoka bude zdrava te da se blagoslove usjevi. Za ovaj blagoslov polja u procesiji se zastalo na četiri određena mjesta i blagoslovilo ih se uz prigodna čitanja iz evanđelja. Naglašava se još i pucanje tijekom procesije, bilo stalno bilo na određenim mjestima, tradicionalno kuhanje toga dana svinjske vilice ili glave sa zeljem te boba. Nakon procesije, poslije podne, organiziralo se druženje i mirenje mještana, neki kažu ispod dubove šume. Na njega bi došli svi domaćini, donijeli komad vilice, nešto pršuta ili druge hrane, zajedno jeli te popili čašu vina, a uz to naglašeno mirili zavađene. Zanimljivo je da neki ističu da se vilica prasca čuvala za prigodno objedovanje baš za ovu, Spasovdansku prigodu. Slavlju i čašćenju svih mještana prilog je dala i općina, koja je častila pršutom i vinom, ili nečim sličnim. Nekada se gozba i proslava organizirala u vinogradu iza crkve, najviše pomoću onoga što su ljudi sami donijeli od kuće. Kao da dodatno žele naglasiti proljetni karakter Spasovdanskih običaja mještani spominju obveznu *culjku* te *culjanje*, mladih i starih, makar na dasci, uz dva konopa povezanoj za dub. Uz isti ciklus običaja ide i darivanje djevojaka koncem, kao znak vjeridbe i ozbiljnosti veze. Kazivači se ne sjećaju dobro pjesama pjevanih za procesije i cijeloga Spasovdana, osim napjeva koji se pjevao na raskršćima: „Oslobodi nas Bože kuge, groma, glada i rata, oslobodi nas Gospodine“.

Duhovi, pedeset dana po Uskrsu

Duhovi se uobičajeno zovu i Rusalji. Kao i za sve velike svetke ne dira se zemlja, ne *pika* se niti kopa, a niti sječe. Uz ovaj blagdan kazivači su još istaknuli ukrašavanje cvijećem te blagoslivljanje polja.

Tijelovo

Uz Tijelovo kazivači su istaknuli procesije, no manje nego one za Spasovo, a ophod se mogao sastojati i samo od obilaženja crkve, iako češće od kraja do kraja mjesta. I uz ovaj blagdan ističe se branje cvijeća, osobito običaj kićenja *mašnicom* te bacanja cvijeća uokolo po selu.

15.6. Sveti Vid

U godišnjem ritmu važni su bili blagdani vezani uz titulara mjesne crkve. U Gornjoj Lastvi to je bio Sveti Vid, pa su se uoči Vidovdana palile luminacije, glavna pred crkvom Svetoga Vida.

24.6. Ivanjdan

Uoči Ivanjdana kazivači naglašavaju paljenje vatri te preskakanje preko njih. Raspored preskakanja bio je: djeca, muškarci, pa žene, a preskakalo se pojedinačno. Prema nekim kazivanjima s preskakivanjima se prestalo 1960-ih godina. Luminacije su se radile po gumnima od dostupnoga materijala, primjerice suhих grana, suhe trave, daščica, brstine, grančica, u kasnija vremena se radi jačega plamena sve nakupljeno zalilo naftom.

Uz krijes se pjevalo, uglavnom su to radile žene, dok su muškarci preskakali oganj. Neki primjeri pjesama su:

„Ivanje, cvijeće Petrovo,
samo bi si procvjetalo...”

„Ivanje, cvijeće Petrovo,
Tko će te brati i ubrati,
Brat će te momak s djevojkom“
(izgovara se ime momka i djevojke)

„Ivanje, cvijeće Petrovo,
Rano ti si procvjetalo,
Nisam rano vrijeme mi je,
Tko će te brata, subrata...”

„Ivanje, cvijeće Petrovo,
Rano li si procvjetalo,
Nijesam rano, vrijeme mi je,
Tko će te brate, sabrate,
Brat će te, Jozo s đevojkom,
To dvoje drago i milo.”

I uz ovaj blagdan kazivači spominju *manicu*, šareni konac, crveni, plavi, koji se vezivao na prst, oko ruke, recimo mladić djevojci, a održivao na Petrovdan, uz obavezni poklon.

29.6. Petrovdan

U dijelu naselja Tivta taj se dan odvezivala manica, koja se vezivala nekoliko dana ranije, a dar je mogao biti za današnje vrijeme jednostavan, no tada pun značenja poput jabuke ili kruške. I uoči Petrovdana palili su se krijesovi, luminacije, uobičajeno uz *prvi mrak*, sumrak Petrovdana. Naglašava se duga tradicija ovih ognjeva te najznačajniji uz crkvu, koja je bila okružena malim *luminacijonima*, dok je u sredini bila velika vatra. Materijal za krijes bio je identičan kao i za one Ivanjske, dakle sve prikladno što se našlo, a u donošenju su sudjelovali svi. Uz ovaj se blagdan posebno naglasilo *slavljenje zvona*, koje su prakticirali mlađi na način da su udarali u crkveno zvono samo na jednu stranu. Ovo je i vrijeme kad je narod vjerovao da ima najviše *ognjeva*, od Petrovdana do Ilijindana.

20.7. Ilijindan

Zbog titulara crkve najviše se slavio u Gornjem Stolivu. Ujutro su se i navečer *slavila zvona*, večer prije su bile luminacije, pripremljene na isti način kao dosad spomenute, a kao značajno se još ističe snažno pucanje iz pušaka i kuburi.

26.7. Sveta Ana

Sveta Ana posebno se obilježava, također radi titulara crkve, u samome Tivtu. Večer uoči priređivale su se luminacije. Kao poseban običaj uz ovaj dan također se ističe gađanje kokota, koje je trajalo do Drugoga svjetskoga rata. Od crkve, koja je na brijegu, puškama se gađalo kokota, koji je obavezno morao biti s druge strane potoka. Zanimljiv je bio i blagoslov soli toga dana, te njezino odnošenje i davanje stoci. Mještani Tivta još su obilježavali Gospu Snježnu (5.8.), zaštitnicu Tivta, te Veliku Gospu (15.8.), odlaskom na hodočašće na Otok od milosti.

Svi sveti, 1.11.

Uz Sve svete kao posebno zanimljiv običaj, uz odlaske na groblja i kićenje grobova cvijećem i svijećama, ističe se kućni obred paljenja krsne svijeće uz dvije kriške kruha s vinom, te uporaba *kandalore* od Svih svetih kao zaštitnoga sredstva prilikom grmljavine.

Sveta Barbara, 4.12.

Posebno se uz nju ističe kuhanje kaše, u kojoj treba biti svake vrste žitarica, a naročito se naglašava boba. Vjeruje se da je ova kaša bitna za dobru i rodnu godinu, pa je svi trebaju malo pojesti. Neki naglašavaju da se jede rukom, kao znak prijateljstva. Neki pamte zagovor: „Sveta vara, Barbara, sačuvaj mi momčiće.“

Sveti Nikola, 6.12.

Kao važan običaj navodi se darivanje djece, nekad uobičajeno kroz skrivanje poklona djeci ispod jastuka. Pokloni su bili voće poput naranče ili kupovni bomboni, dok je danas drukčije i način darivanja i darovi slični su kao i u Hrvatskoj.

Sveta Lucija, 13.12.

Uz Svetu Luciju naglašava se sijanje pšenice koja bi trebala lijepo niknuti do Božića te takva biti dio njegova simboličkoga repertoara.

Kazivači su uz ovaj blagdan još spomenuli darivanje djece, primjerice narančom ili čokoladnim bombonima, pripremanje džema te izradu orahnjače.

Badnjak, 24.12.

Na Badnjak se nekada obavezno u kuću unosio badnjak, prikladni komad stabla duba, a ako se do njega nije moglo doći onda masline. No, nastojalo se doći do duba, pa ako ga netko nije imao, posudio je od onoga koji ima. Stablo, po pravilu mlađe, išao je *brati* domaćin kuće, pazeći na oblik, da badnjak bude lijep, te duljinu, otprilike jedan metar. *Brati* ga je išao u svoju šumu na Badnji dan rano ujutro i to obavezno sjekirom, iako neki kazivači naglašavaju da se moglo i *šegom*, pilom. Neki kazivači kažu da se badnjak nikako nije smio *brati* u srijedu ili subotu. Badnjak se kući nosio na ramenu, jedino ako je veći na *magaru*, no u kuću se morao unijeti na ramenu. Badnjak se na vrhu, glavi, zarezivao s dvije suprotne strane, a rez se povlačio do njegove polovice. Obično se zakitio i grančicom lovorike. Kad se badnjak donio kući i priredio čekao je unos u kuću osvojen pored desne strane ulaznih vrata. Zapravo, badnjaci su čekali unos u kuću, jer je u mjestima Tivta bilo pravilo da se badnjaka u kuću unosi onoliko koliko ima *muških glava* u kući, plus „jedan za napredak“. A ako bi na ovaj način ispio parni broj, dodavao se još jedan, jer je broj badnjaka uvijek morao biti *disparan*. Dok su kuće imale ognjišta badnjaci su bili veći, a prelaskom na *špahere*, oni se smanjuju, da se mogu polako u njih stavljati.

Badnjaci su se u kuću unosili predvečer, neki kažu oko šest, a neki čak oko devet sati. Unosili su ih muškarci iz kuće, s iznimkom domaćina koji ih je dočekivao, zajedno sa ženama iz kuće. One su donositeljke badnjaka čekale s granulama *muškoga roda*, npr. graham, ječmom i *orizom*. Domaćin je stajao uz oganj s *bokunom* vina, a dijalog donositelja i njega mogao je biti ovakav:

„Dobro veče domaćine, na zdravlje ti Badnje veče (i svaki blagi dan)!“

„Hvala! I s vama živjelo!“ ili

„Zdrav bio badnjače, badnjak gorio, a ti se veselio!“

Dok su to govorili donositelji i badnjaci bili su zasipani spomenutim granulama. Donositelji su badnjake prilagali, a domaćin ih je nalagao u ognjište ili *špاهر*. Kao *simbol neprekidnosti* donosio se komad badnjaka od prošle godine. Uz njega i novi badnjak nalagao se i lovorov

list, koji je pucketao i davao mirisa. Uz nalaganje je domaćin *krstio* badnjake. Uzeo bi *bocun* vina i njime *pravio* križ, govoreći:

„Badnjaci, ja vas krstim vinom, a vi mene svakom dobrom srećom.“

Neki govore da su se još dodavale želje za djecom, muškom djecom, zdravljem, stokom i sličnim. Nakon što je prekrstio badnjaka domaćin iz bocuna toči vino u čašu iz koje svi nazočni popiju malo vina. Valja istaknuti da se prilikom nalaganja pazilo na to da on pregori prije ponoćke, kako bi na nju mogli svi poći, osim domaćina ili domaćice koji su čuvali oganj. Vjerojatno uz spomenuti obred *krštenja*, uz badnjak se stavljala i svijeća od Cvjetnice. Ona se poslije gasila s kruhom umočenim u vino. Badnjak se stavljao u dobro naloženo ognjište ili *šporet*, s puno žeravice, da se dobro primi i ne tinja nego fino gori. Kada bi bio pri kraju domaćin bi ga samo malo zalio vinom. Čekalo se da badnjak pregori, a kad jest pucalo se iz pušaka, što se radilo i kad se badnjak unosio.

U vezi pucanja treba napomenuti da se moglo pucati također i *maskulama* te dinamitom. Kad badnjak pregori sa čašom vina, neki dodaju i rakijom, te koricom kruha ili zrnima pšenice domaćin je tri puta govorio: „Badnjače, ja tebe kruhom i vinom, ja tebe zdravljem i veseljem!“ ili „Ja tebe krstim vinom i rakijom!“ Tada, prema nekima, ugasi jedan dio i sačuva ga za sljedeću godinu. Spomenuto pucanje bilo je tri puta, kako su neki rekli u ime Trojstva. Nakon pucanja domaćini su se međusobno dozivali, primjerice riječima:

„Pero, čestitam ti Badnje večer!“

Kad badnjak pregori jedan se njegov dio spremio za nalaganje sljedeće godine. U mjestima Tivta vrlo je rašireno bilo nalaganje badnjaka ne samo uz Badnjak, već i uz Staru godinu i Tri kralja, Vodokršće, uz istovjetan obred. Pepeo koji je ostajao od badnjaka nije se bacao, već se nosio do maslina, na imanja i baštinu te tamo prosipao da doprinese urodu. Govorili su i da je to zato da se „očistimo od gubeštine i svega“, da sve bude dobro, a svatko je uz posipanje imao svoju izreku.

Na Badnji dan u kuću se unosilo i božićno drvce, najčešće divlja smreka ili bor, koja se također *bere* toga dana, te slama. Ukrasi drvca su bomboni, šareni papiri, voće. Ispod drvca stavljali su se darovi, npr. naranča i drugi plodovi, a poslije igračke. Danas je obavezna mahovina, pšenica, jaslice. Svi ukrasi iz kuće, kao i *božićnica* (jelka), skidali su se i iznosili za Tri kralja. Unosila se u kuću i slama. Nju su po podu

rasprostrle i oblikovale domaćeice, nekada u visini i od pola metra, a u nju se za zabavu djece sakrivaju, primjerice, orasi i bomboni. Djeca su se, kažu, voljela valjati po slami.

Svi kazivači naglašavaju i božićno kićenje vrata, kao bitni lokalni simbol slavljenja Božića. Ukrašen je bila naranča probijena lovorikom i zataknuta ispred vrata. Lovor je, dakle, bio obavezan ukras vrata, a stavlja se i uz svaku sliku *svetinje* u kući, te na badnjak, što pokazuje njegovu veliku važnost. Lovorika se, inače, brala večer uoči ili u samo jutro badnjaka, a neki kazivači navode i da se svečano unosila u kuću uz kazivanje: „Dobro jutro domaćine, na zdravlje ti Badnje jutro!“ Prema drugima njome se sve kitilo: kuća, štala, svinjac, stoka, itd., a i čuvar stoke nosio je prut od nje. Mnogi naglašavaju i naranču kao važno sredstvo ukrašavanja, pa su se njome, uz zelenilo, kitili prozori i vrata.

Kako je ovo bio veliki blagdan svi su se oblačili najljepše što su mogli i jeli najbolje što mogu. Priređivao se, kažu neki najbolji, kolač orahnjača. No, obilno se jelo tek navečer, a tijekom cijeloga se dana postilo. Ujutro su se jele *priganice*, fritule, uz suhe smokve i rakiju. Svaka je domaćica imala svoj recept, no uobičajeni su sastojci bili pšenično brašno, kvasac, sol, pasirani krumpir, šećer, rum, korica limuna, vanilija i grožđice. *Prigale*, pržile su se na maslinovom ulju. Nastojalo se i obilno jesti, „narod je bio sirotinja, ali peklo se za Božić, najviše svinjatina“. Kao važan ističe se poseban kruh, koji se umijesio i morao je ostati cijeli, nije se jelo od njega. Kao posno jelo dosta se jela juha od bakalara, sam bakalar, nekad slana srdela, uz krumpir, krumpir salatu, maslinovo ulje, *raštanu*, raštiku te *česen* i *petrusin*. Danas, kažu, sve više bakalar s krumpirom istiskuje crni *rižot*, no riba se i dalje jede na različite načine. Post prestaje nakon prve mise za Božić, obično ponoćke, i tad se čestita i obilno jede. Neizostavno je i božićno pecivo, s križem na sebi. Mještani Tivta nastojali su na božićnom stolu obavezno uz juhu imati pečenje, npr. svinju ili *jagnje* s ražnja. Težilo se za tu prigodu sačuvati janje, koje je upravo zbog svoje namjene dobilo naziv *božićnjak*. Kako bi bilo ukusnije „davalo mu se mlijeka, tako reći došlo dok nije Božić doš'o.“ Radio se tada i *kršnjak*, koji se smještao nasred stola i na njemu je gorila svijeća. Danas, kažu, gore kratko, a nekad su dugo gorile. Svijeća se ugasi navečer s kruhom umočenim u vino i riječi: „Ja tebi kruha i vina, ti meni zdravlja i veselja.“ Ovaj je kruh *kršnjak* bio kružni s *krstom* u sredini, a malo sa strane, u sredini, je bila rupa za svijeću. Tko ga je imao radio ga je od pšeničnoga brašna, ako tko nije imao pokušao ga je pribaviti. Kruh se pekao ispod saća. Od slatkoga se za Božić radila i *rolada* od oraha, savijača, orahnjača, poslije i od maka. Tko nije mogao imati navedeno čuvao je suhe smo-

kve, na sitno ih nasjeckao, uvaljao u tijesto, i to se peklo kao kolač, a mogli su se i orasi u to staviti. Navečer, na Badnji dan, jelo se, dakle, posno, prigana riba tko je imao, često bakalar, ali je obavezna bila posna juha, od ribe ili biljna. Kažu da još ima žena koje znaju napraviti juhu od luka, bijeloga luka, u koju se dodavalo malo *oriza*, što je bila negdašnja glavna juha uz ribu. Spomenuti bakalar se spremao *na brodet*, na lešo, s kartolom, za juhu. Pilo se ono čega je u kući bilo: vino, rakija, orahovac, *krivulja loza* u rakiju, ali su se u nju stavljale i *čičunke*, *žížule* te kopriva.

Uz dolazak čestitara svi naglašavaju da su to po pravilu i ujutro prvi bili muškarci te da su obavezno uz čestitanje u kući, čak na badnjaku, ostavljali naranču. Dočekivali su ih svi ukućani, jer na Badnjak „u kući mora biti cijela *famelja*“. Čestitanje je imalo različite forme, primjerice:

„Sretan Božić!“,
„Na zdravlje Božić!“,

Ili varijante uz *Badnje veče*:

„Oj Juro Nikoliću,
Na zdravlje ti Badnje veče,
Dođite svi!“
„Dobro veče, na zdravlje ti Badnje veče!“,

Čestitar je, uobičajeno, na ognjištu malo *žarom* udario badnjak da zaiskri te uz to izrekao da koliko ima iskrica toliko neka bude sreće, uspjeha, svega... Naranča kao važni rekvizit ističe se i u njezinu darivanju istom tom čestitaru kad odlazi iz kuće. I dok su ovaj dan čestitali muškarci, „sjutri [bi] dan Božića bio ženski dan. Muškarci su ostavali u kuću, da dočekaju goste, čašćavaju, posluže, a žene su odlazile poslije objeda, to je za Stjepandan.“ Svi su nastojali ići i na misu ponoćku, uz *lukijerne*, te misu zornicu, a čestitalo se svima u mjestu, i pravoslavnima, no naročito se pazilo da se ne propusti čestitati rodbini i prvim susjedima. U *kalende*, kažu i čestitanje Božića, na poseban su način, nerijetko kolektivno, odlazila djeca, radeći male ophode rodbine i sakupljajući pritom poklone, npr. bombone, voće, ili čak naranče s umetnutim novčićem. Neki naglašavaju da su se djeca darivala sitnim novcima, a naročito djeca koja su prvi put dolazila do nekog domaćina. Njima se „davao krupniji novac, da se zna da je prvi put došao u kuću, i da mu ostane u sjećanje.“

Treba još spomenuti da je prema nekim kazivačima domaćin za Božić hodao po kući i blagoslivljao tamjanom izgovarajući: „Bože pomози, mir i zdravlje u kuću!“, da se preskakao oganj, najviše od djece, te da su za Božić vrata kuće otvorena i tko god je naišao dobro je došao, pa su često dolazili prosjaci, kojima se davalo što se moglo, u novcu ili hrani.

Stjepan dan

U ovaj su dan žele odlazile čestitati, a muškarci su u kući dočekivali goste. Kao običajno pravilo spominje se da toga dana igla nije smjela biti u ruci, te da su svekrve pazile da nevjeste čak niti konac ne stave u iglu.

Nova godina

Za Novu godinu domaćini su išli od kuće do kuće i čestitali novu godinu: „Na zdravlje ti nova godina!“ ili „Želim vam sve najbolje, za zdravlje, za napredak!“, uz mnoge druge načine izražavanja dobrih želja, jer obrasca nije bilo. U *kalende*, čestitanje, odlazila su i djeca, koja su uz voće i slatkiše znala dobiti i novčić u jabuci.

Tri kralja

Za Tri kralja, Vodokršće kazivači navode da su se blagoslovile kuće i polja, okućnice, sve važno ljudima. Kako se u mjestima Tivta badnjak palio ne samo za Badnjak, već i za Novu godinu i Tri kralja, na ovaj se dan treći puta pali badnjak, na isti način i s istim pravilima o broju. Također, „jedan se komad sačuva za iduću godinu.“

Korizma

„Kroz korizmu je bila siromašna hrana, nisi smio da pojedješ jaje“, jer „čuvala su se jaja, trebalo je za Uskrs, u kući, ponijet u crkvu, kao dar kad se nekog ispraća iz kuće“. Pazilo se i kad se *siromašno* jede: „ponedjeljak, utorak i četvrtak se moglo jesti, muški dani, Čista srijeda nikako. Nedjelja, srijeda i subota [su] ženski dani“. Ovaj raspored muških i ženskih dana poštivao se kod započinjanja nekih poslova, ovisno je li dan ili posao muški ili ženski, a generalno „počinje se raditi u ponedjeljak, [jer] znači napredak“. Narod je poštivao odredbu da se

kroz korizmu ne smije ženiti, pa je čekao da prođe Uskrs. Zanimljivo je simboličko izdvajanje svakoga petka kroz ožujak i nazivanje *marčani petak*. Na njega je osobito važno da žene ništa ne šivaju ili rade iglom, jer će inače zmiye mnogo gristi.

Pokladi/Maškare

Pokladi su povezani s Korizmom, a ovo, kažu starije, ime se sve više nadomješta maškarama. Negdje pokladi idu u nedjelju prije pokladnoga utorka, a negdje odmah nakon Bogojavljenja. Prema nekima, oni „su uvijek u paru, muško i žensko“. Nije bilo pravilo, no gotovo su uvijek muškarci bili odjeveni kao žene, a žene kao muškarci. Maškare imaju pokriveno barem lice, a česte su životinjske maske, npr. bika i vola. Maske su sami radili, npr. od ocrtanih blokova kartona, no znale su se i kupiti, nabaviti, primjerice uz pomoć pomoraca. Zanimljivo je naglašavanje da su važni element maski rogovi. Maškare nose male kubure, mačeve kojima mašu, a ako ih nemaju onda štapovima. Nekad su maškare bili svi, no sve više to postaju samo mladi. Obilaze kuće, skaču, plešu, viču, rade buku, s instrumentima poput zvona, trube, *žurkalice*, klepetanjem i drugim. Sa sobom nose pleteni *košic* za darove koje skupe: *suve kobasice*, jaja, slanina, voće, slatkiše, vino, pogače. Ako u nekoj kući nisu primljeni zločesto dobacuju ukućanima. Izuzetak su kuće u žalosti, koje se prolazilo u tišini, bez graje, u miru. Na žalost, od kazivača nisu uspjeli biti dobiveni tekstovi pokladnih pjesama, zaboravljeni su, no treba vjerovati da će ih daljnje istraživanje uspjeti do neke mjere rekonstruirati. Kad maškare obiđu sela večeraju se darovi, u kući gdje ima najviše mjesta. Važan dio poklada je i svadba, sa svim ulogama. Pokladne svečanosti završavaju sudom te paljenjem *karnevala*, *krneuca*, obično slamnate lutke na drvenom kosturu, najčešće s likom političara, koji se poslije gorući baca u more. Sve to prati gorki plač njegove žene, *Korizme*. Po završetku svega je zabava i ples. Poklade obično završavaju u četvrtak prije Čiste srijede. Uz njih se dosta jede kuhana svinjska vilica i zelje ili repa. Važno su jelo i krafne. Neki i uz poklade spominju *culjku* i *culjanje*.

Običaji uz *krsno ime*

U godišnjem ritmu života mještana Tivta važno je još obilježavanje *krsnoga imena*, proslava blagdana sveca, koji ima isto ime kao i slavljениk. To je velik dan u godini za slavljениka, na koji se pozivaju gosti

i do dva dana prije svetkovine, a doći može svatko, svećenik veoma često. Čestitka može biti jednostavna poput: „Na zdravlje krsno ime!“ Obavezno se za taj dan u kući priprema *kršnjak*, svečani kolač, koji na sebi ima pletenicu, križ, nerijetko svete slike te obavezno u sredini svijeću. Svijeća, koja se zapalila večer uoči *krsnoga imena*, često od najmlađega člana obitelji, se ne smije ugasiti, da ne dođe do velike nesreće, a kad je se gasi, obično je to pred objed, to se radi kruhom i vinom uz riječi: „Ja tebe gasim kruhom i vinom, a ti mene Božjim blagoslovom“ ili „Ja tebe kruhom i vinom, ti mene zdravljem i veseljem“.

Zaključak

Predstavljeni pregled godišnjih običaja stanovnika Tivta i mjesta koja ga tvore etnologima i drugima zainteresiranima za komparativnu obradu etnografske građe i pokušaje njezina razmatranja ili čak sinteze na široj razini, primjerice u svezi s Crnogorcima, Hrvatima, južnim Slavenima, jugoistočnom Europom ili Slavenima općenito, zasigurno će ponuditi mnoge zanimljive podatke. Rad je potvrdio etnološki stav da je najveća vrijednost pojava tradicijske kulture (Tivta i njegovih mjesta) u značenju koje one imaju za njegove stanovnike i njihov identitet. I dok će analitičko-sintetički znanstveni radovi naglašavati univerzalno i opće, upravo će se u razlici i odnosu između poznatih i uvriježenih kulturnih pojava i lokalnih specifičnosti nalaziti ono što određuje i učvršćuje kulturnu i identitetsku osobitost stanovnika Tivta i pripadnih mjesta. Zato se nadamo da će bar do neke mjere i ovaj rad doprinijeti očuvanju vrijedne tradicijske kulture Tivta i njegovih naselja pa tako i njihova identiteta.